

GULXANIYNING “ZARBULMASAL” ASARI: BADIYAT VA TARBIYAVIY
AHAMIYATI

Absalomova Xusnora Anvar qizi

Buxoro davlat pedagogika instituti 2-bosqich talabasi.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.15605679>

Annotatsiya. Ushbu maqolada o'zbek adabiyotining yirik namoyandalaridan biri — Gulxaniy va uning “Zarbulmasal” asari har tomonlama tahlil qilinadi. Avvalo, Gulxaniyning hayoti va ijodi haqida qisqacha ma'lumot berilib, masal janrining Sharq va G'arb adabiyotidagi o'rni ko'rib chiqiladi. Shundan so'ng, “Zarbulmasal” asarining janriy xususiyatlari, obrazlar tizimi, badiiy jihatlari hamda uning o'zbek adabiyoti va ma'naviyatiga ta'siri chuqur yoritiladi.

Mazkur tadqiqot “Zarbulmasal”ning tarbiyaviy ahamiyati va didaktik xususiyatlarini, shuningdek, asarning adabiy merosdagi o'rnini belgilashga qaratilgan.

Kalit so'zlar: Gulxaniy, Zarbulmasal, masal, Sharq adabiyoti, G'arb adabiyoti, badiiy tahlil, tarbiyaviy ahamiyat, ijtimoiy-ma'naviy qadriyatlar, o'zbek adabiyoti.

Аннотация. В данной статье всесторонне анализируется один из великих деятелей узбекской литературы - Гулхани и его произведение «Зарбулмасал». Сначала даются краткие сведения о жизни и творчестве Гулхани, а также рассматривается место жанра притчи в восточной и западной литературе. После этого подробно освещаются жанровая характеристика, образная система, художественные аспекты произведения «Зарбулмасал» и его влияние на узбекскую литературу и духовность. Данное исследование направлено на определение воспитательного значения и дидактических особенностей «Зарбулмасал», а также места произведения в литературном наследии. **Ключевые слова:** Гулхани, Зарбулмасал, притча, восточная литература, западная литература, художественный анализ, воспитательное значение, социально-духовные ценности, узбекская литература.

Abstract. This article comprehensively analyzes one of the great figures of Uzbek literature - Gulkhani and his work "Zarbulmasal". First, brief information about Gulkhani's life and work is provided, and the place of the parable genre in Eastern and Western literature is considered. After that, the genre characteristics, image system, artistic aspects of the work "Zarbulmasal" and its influence on Uzbek literature and spirituality are thoroughly covered. This study is aimed at determining the educational significance and didactic features of "Zarbulmasal", as well as the place of the work in the literary heritage.

Keywords: *Gulkhani, Zarbulmasal, parable, Eastern literature, Western literature, artistic analysis, educational significance, socio-spiritual values, Uzbek literature.*

O‘zbek adabiyotining taraqqiyot yo‘lida xalq og‘zaki ijodining o‘rni benihoya katta.

Xususan, masal janri qadim zamonlardan buyon nafaqat Sharq, balki G‘arb adabiyotida ham keng tarqalgan bo‘lib, unda allegoriya, kinoya va ramziy obrazlar orqali chuqur ijtimoiy-axloqiy ma’nolar ifodalanadi. Masal — didaktik janr sifatida o‘quvchini tarbiyalash, unda yaxshi fazilatlarni shakllantirish va salbiy illatlardan xabardor qilishga xizmat qiladi. Gulxaniy ijodi ana shu janrning o‘zbek adabiyotida yuksak namunalardan birini yaratdi. Uning “Zarbulmasal” asari hayvonlar va kishilar obrazi orqali turli ijtimoiy qatlamlar hayotini, odamlardagi yaxshi-yomon fazilatlarni, turli munosabatlarni aks ettiradi. Asar, avvalo, o‘quvchiga ma’naviy saboq berish, uni o‘ylantirish va to‘g‘ri xulosa chiqarishga undashni maqsad qiladi. Mazkur maqolada Gulxaniyning hayoti va ijodi, “Zarbulmasal” asarining yaratilish tarixi, janriy va badiiy xususiyatlari, obrazlar tizimi va ular orqali beriladigan ma’no qatlamlari atroflicha tahlil qilinadi. Shuningdek, asarning o‘zbek adabiyoti va ma’naviyati rivojiga qo‘shgan hissasi, uning tarbiyaviy ahamiyati hamda didaktik xususiyatlari ham ko‘rib chiqiladi.

Gulxaniyning hayoti va ijodi

Gulxaniy (taxminan XIX asrda yashagan) o‘zbek adabiyotining yirik namoyandalari sirasiga kiradi. U haqidagi tarixiy ma’lumotlar nisbatan cheklangan bo‘lsa-da, mavjud manbalarda uning ijodi asosan xalqchilligi bilan ajralib turgani ta’kidlanadi. U xalq og‘zaki ijodi an’analaridan unumli foydalanib, o‘zbek adabiyoti rivojiga hissa qo‘shgan. Gulxaniy ijodining markazida axloqiy va tarbiyaviy g‘oyalar turadi. Uning “Zarbulmasal” asari — masal janrining o‘zbek adabiyotidagi eng sara namunalaridan biri. Bu asar ijodkorning hayotiy tajribasi, kuzatuvlari va didaktik maqsadlarini aks ettiradi. Gulxaniy o‘z davri jamiyatidagi adolatsizlik, nodonlik, hasad, aldov kabi illatlarni satirik-uslubda tanqid qiladi. Yaxshi fazilatlarni ulug‘lash va yomon odatlardan saqlanishga da’vat etish uning asarlarida yetakchi g‘oya hisoblanadi. Tarixiy manbalarga ko‘ra, Gulxaniy o‘z ijodida turli janrlardan foydalangan bo‘lsa-da, aynan “Zarbulmasal” orqali adabiy maydonda katta shuhrat qozongan. Bu asar nafaqat badiiy, balki didaktik ahamiyatga ham ega bo‘lib, o‘quvchilarni tarbiyalashga xizmat qiladi. Shuningdek, u xalq maqollari va hikmatli so‘zlaridan keng foydalanganligi bilan ajralib turadi. Bu esa “Zarbulmasal”ning milliy adabiyotimizdagi o‘rni va ahamiyatini yanada kuchaytiradi.

Masal janrining Sharq va G'arb adabiyotidagi o'rni

Masal janri qadimdan buyon turli xalqlarning adabiyotida keng tarqalgan. Sharq adabiyotida bu janr IX–X asrlarda ham mashhur bo'lib, arab va fors tillarida yozilgan “Kalila va Dimna” asari buning yorqin namunasidir. Unda hayvonlar timsoli orqali davlat boshqaruvi, odil podshoh, xiyonat, do'stlik va boshqa ko'plab mavzular yoritiladi. G'arb adabiyotida esa Ezop, Lafonten, Krylov kabi ijodkorlar masal janrini rivojlantirgan. Ezop masallari — qadim Yunon adabiyoti durdonalaridan bo'lib, hozirga qadar o'z dolzarbligini saqlab kelmoqda. Gulxaniy esa masal janrini o'zbek adabiyotiga milliy ruhda tadbiq etgan ijodkorlardan biri sifatida e'tirof etiladi.

Uning “Zarbulmasal”i o'zbek xalqining turmush tarzi, ijtimoiy munosabatlari va ma'naviy qadriyatlari bilan boyitilgan. Bu asar nafaqat o'zbek adabiyoti, balki umuman Sharq masalchilik an'analarini yanada rivojlantirishga xizmat qiladi. Masal janri, asosan, allegorik uslubga asoslanadi. Bunda hayvonlar, qushlar yoki odamlar ramz sifatida gavdalanirilib, insonlarning xulq-atvori, yaxshi va yomon fazilatlari tasvirlanadi. Shunday yo'sinda masal janri o'quvchiga o'zi to'g'risida, o'zi yashayotgan jamiyat haqida chuqurroq o'ylash imkonini beradi. Bu didaktik uslub Sharq va G'arb adabiyotlarida hamisha ommalashgan

“Zarbulmasal” asarining janriy xususiyatlari

“Zarbulmasal” asari masal janrining eng yuksak namunalari qatorida sanaladi. Unda turli mavzulardagi masallar to'plangan bo'lib, har bir masalda hayvonlar yoki kishilar obrazi orqali biror ibratli xulosa, hikmat yoki axloqiy saboq beriladi. Asarning nomi ham “Zarbulmasal” bo'lib, “ibratli so'z”, “hikmatli ibora” ma'nosini anglatadi. Gulxaniy mazkur asar orqali o'quvchini hayotiy haqiqatlar, ijtimoiy adolat, insoniy fazilatlar haqida o'ylashga undaydi. Masal janrining o'ziga xosligi — qisqa va aniq tasvir, xulosa qiluvchi ibratli g'oya hamda badiiy ifodalilikdir. “Zarbulmasal”da ham shu xususiyatlar yorqin namoyon bo'ladi: masallar sodda tilda, ayni paytda badiiy jihatdan boy usulda yozilgan. Ayni shu janriy xususiyatlar sababli “Zarbulmasal” o'quvchilar orasida keng ommalashgan va tezda mashhur bo'lib ketgan. Chunki har bir masal oxirida beriladigan xulosa yoki nasihat — hayotiy tajribaga tayangan holda ifodalangan. Bu esa o'quvchining masalni tushunishini osonlashtiradi va o'z xulq-atvorini tahlil qilishga undaydi.

“Zarbulmasal”dagi obrazlar tahlili: Asarda ko'plab obrazlar uchraydi: sher, tulki, eshak, bo'ri, qushlar, turli odamlar va hokazo. Ushbu obrazlar ramziy ma'no kasb etadi. Masalan: Sher odatda qudrat, kuch va ba'zan adolat timsoli sifatida gavdalanadi. Gulxaniy sher orqali ba'zan kuch-qudrat egasi adolatli bo'lishi lozimligini uqtiradi. Tulki esa ayyorlik, hiylakorlik, o'z manfaati yo'lida har qanday usuldan foydalanish kabi salbiy fazilatlar timsolidir. Unga doimo ishonib bo'lmasligi, aql va ehtiyotkorlik bilan yondashish kerakligi anglatiladi. Eshak ko'pincha sodda,

mehnatkash, biroq ba'zan e'tiborsiz yoki aqlsizligi tufayli aldanadigan timsol sifatida gavdalanadi. Gulxaniy eshak obrazidan foydalanib, insonlarning beparvoligi yoki bilimsizligini kinoya bilan ko'rsatadi. Bo'ri shafqatsizlik, tajovuz va ochko'zlik ramzi bo'lib, jamiyatda kuchli bo'lish bilan birga adolatsiz, zolim kishilarni ifodalaydi. Shu tariqa har bir hayvon yoki shaxsiy obraz ijtimoiy hayotdagi ma'lum bir qatlam yoki fazilatni aks ettiradi. Bunday ramziy ifoda masal janrining muhim xususiyati hisoblanadi. O'quvchi obrazlarni o'qish davomida hayotiy misollarni ilg'ab oladi, bu esa asarning tarbiyaviy ta'sirini yanada kuchaytiradi.

Asarning badiiy jihatlar: Gulxaniy "Zarbulmasal"da badiiy tasvir vositalaridan juda mohirona foydalangan. Masallardagi qisqa suhbatlar, monolog va dialoglar, kinoya, allegoriya, ba'zan satirik ohangda ifodalangan iboralar asarning badiiy qiymatini oshiradi. Oddiy va sodda tilda yozilgani tufayli o'quvchi masallarni oson tushunadi, lekin shu bilan birga mazmunidagi chuqur ma'nolar ustida mulohaza yuritishga majbur bo'ladi. Badiiy jihatdan "Zarbulmasal" o'zbek xalq ijodi bilan uyg'unlashgan holda shakllangan. Masallarda xalq maqollari, topishmoqlari va iboralari ham uchrab turadi. Bu uslub asarning xalqchilligini kuchaytiradi va o'quvchi qalbiga yaqin qiladi. Masalning badiiy jozibasi didaktik mazmun bilan uyg'unlashgani "Zarbulmasal"ni o'zbek adabiyotining durdonalaridan biriga aylantiradi.

Asarning o'zbek adabiyoti va ma'naviyatiga ta'siri: "Zarbulmasal" o'zbek adabiyotida masal janrining rivojiga katta hissa qo'shgan. U xalq orasida keng tarqalib, axloqiy saboqlarni ommalashtirgan. Yillar o'tishi bilan asar maktab va oliy o'quv yurtlarida, adabiyot darslarida, ma'naviy-ma'rifiy tadbirlarda muntazam o'rganilib keldi. Asarda ilgari surilgan ibratli g'oyalar yosh avlodni tarbiyalash, ularga halollik, mehnatsevarlik, odob-axloq kabi fazilatlarni singdirish yo'lida xizmat qilmoqda. Ayni paytda, asardagi obrazlar jamiyatda hamon uchraydigan ijtimoiy illatlarni tanqid qilishda ham dolzarbdir. Biroq

"Zarbulmasal" faqat bir davrga tegishli bo'lgan asar emas, balki umuminsoniy xulosa va hikmatlarga boy meros sifatida baholanadi. Shuning uchun ham asarning ma'naviy qiymati hozirga qadar saqlanib qolgan. "Zarbulmasal"dagi masallarni o'qigan o'quvchi o'z xatti-harakatlari, jamiyatdagi o'рни, atrofdagi odamlar bilan munosabatlari haqida jiddiy o'ylab ko'rishga majbur bo'ladi. Bu asarning bosh maqsadi ham shundan iborat — o'quvchini ibratli voqealar, ramziy obrazlar orqali to'g'ri xulosa chiqarishga undash.

Xulosa: Gulxaniyning "Zarbulmasal" asari o'zbek adabiyotida masal janrining eng yetuk namunalaridan biri sifatida e'tirof etiladi. Undagi har bir masal, har bir obraz hayotiy saboq berishga mo'ljallangan bo'lib, insonlarning fe'l-atvorini turli rakurslarda ochib beradi.

Asarning didaktik xususiyati, ya'ni tarbiyaviy ahamiyati, o'quvchini o'ylantirishi, unda yaxshi fazilatlarni shakllantirishi bilan yanada kuchayadi. "Zarbulmasal" da tasvirlangan obrazlar orqali muallif jamiyatdagi adolatsizlik, ayyorlik, nodonlik, hasad kabi illatlarni keskin qoralaydi, buning evaziga halollik, rostgo'ylik, mehnatsevarlik kabi yaxshi fazilatlarni targ'ib qiladi.

Shuningdek, asarda xalq maqollari va hikmatli so'zlar keng qo'llanilib, milliy adabiyotimizning o'ziga xos badiiy an'analari davom ettiriladi. Xulosa qilib aytganda, "Zarbulmasal" faqat bir davrning yoki bir muallifning asari bo'lib qolmasdan, butun o'zbek adabiy merosining ajralmas qismiga aylangan. Undagi ma'naviy, didaktik g'oyalar bugungi kunda ham dolzarbligini saqlab turibdi. Shu bois, asar nafaqat badiiy nuqtayi nazardan, balki tarbiyaviy va ijtimoiy-ma'naviy nuqtayi nazardan ham katta ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Jabborova M. HEAVENLY ATTRIBUTES FOUND IN FOLKLORE AND THEIR IMPORTANCE IN EVERYDAY LIFE //Modern Science and Research. – 2024. – T. 3. – №. 10. – C. 159-162.
2. Valiyevna J. M., Atoevna O. F. SHODIQL HAMRONING «HOVLIDAGI DARAXT» TIMSOLINIG SHAXS SIFATLARIGA EPITET BOLIB KELISHI //ОБРАЗОВАНИЕ НАУКА И ИННОВАЦИОННЫЕ ИДЕИ В МИРЕ. – 2024. – Т. 44. – №. 8. – С. 57-60.
3. Jabborova, M., & Safoyeva, S. (2024). THE IMAGE OF THE SUN IN EPIC WORKS. *Solution of social problems in management and economy*, 3(4), 165-168.
4. Jabborova, M. (2023). THEORETICAL INTERPRETATION OF STUDENTS'ACADEMIC ACHIEVEMENT. *Solution of social problems in management and economy*, 2(12), 36-40.
5. Jabborova, M., & Safoyeva, S. (2024). THE IMAGE OF THE SUN IN EPIC WORKS. *Solution of social problems in management and economy*, 3(4), 165-168.
6. Valiyevna, J. M. (2024). The Artistic Perfection of Cosmic Images in the Works of Yusuf Khos Hajib and Navoi. *Journal of Intellectual Property and Human Rights*, 3(4), 153-158.
7. Jabborova, M. (2024). MUMTOZ SHE'RIYATDA UCHRAYDIGAN OY, YULDUZ, QUYOSH TIMSOLLARINING SHAXS QIYOFASIDA TIMSOLLANISHI. *Theoretical aspects in the formation of pedagogical sciences*, 3(1), 48-52.
8. SHE'RIYATIDA, M. J. Z., & TIMSOLLARMUSHTARAKLIGI, I. I. V. K. PEDAGOGICAL SCIENCES AND TEACHING METHODS.–2022. T, 2(18), 209-211.

9. Eshqulova, G., Musurmonova, M., & Axmedova, D. B. (2022). Boshlang 'ich sinf ona tili darslarida nutqiy ko 'nikmalarni rivojlantiruvchi o 'quv topshiriqlarini ishlab chiqishning ilmiy-metodik asoslari. *Talqin va tadqiqotlar ilmiy-uslubiy jurnali*, 1(1A), 72-75.
10. Axmedova, D. (2023, May). O 'ZBEK TILI KORPUSLARI SEMANTIK KENGAYTMASIDA "BOSH" LEKSEMASINING SEMANTIK IZOHLARIDAN FOYDALANISH XUSUSIDA. In «УЗБЕКСКИЕ НАЦИОНАЛЬНЫЕ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫЕ ЗДАНИЯ ТЕОРЕТИЧЕСКОЕ И ПРАКТИЧЕСКОЕ СОЗДАНИЕ ВОПРОСЫ" Международная научно-практическая конференция (Vol. 2, No. 2).
11. Axmedova, D., & Eshqulova, G. (2022, June). TIL BIRLIKLARINI SEMANTIK TEGGLASHDA SEMEMA MASALASI. In «УЗБЕКСКИЕ НАЦИОНАЛЬНЫЕ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫЕ ЗДАНИЯ ТЕОРЕТИЧЕСКОЕ И ПРАКТИЧЕСКОЕ СОЗДАНИЕ ВОПРОСЫ" Международная научно-практическая конференция (Vol. 1, No. 1).
12. Qizi, Y. B. A., Qizi, Y. H. A., & Axmedova, D. B. (2022). 2-SINF "ONA TILI VA O'QISH SAVODXONLIGI" DARSLARIDA O'QUVCHILARNING LINGVISTIK KOMPETENSIYALARINI SHAKLLANTIRISH. *Talqin va tadqiqotlar ilmiy-uslubiy jurnali*, 1(15), 51-56.
13. Qizi, S. M. A., & Axmedova, D. B. (2022). BOSHLANG 'ICH SINF O 'QUVCHILARINING BILIM EGALLASHGA DOIR QARASHLARINI SHAKLLANTIRISHDA DIDAKTIK ASARLARNING O 'RNI. *Talqin va tadqiqotlar ilmiy-uslubiy jurnali*, 1(1A), 43-46.
14. Axmedova, D. (2021). СЕМАНТИЧЕСКАЯ СИСТЕМА СИСТЕМА И МОДЕЛЬ. *COMPUTER LINGUISTICS: PROBLEMS, SOLUTIONS, PROSPECTS*, 1(1).
15. Ахмедова, Д. (2020). Семантик разметка тизимида тег гурухлари. *Oriental Art and Culture*, (III), 440-444.
16. Akhmedova, D. B. (2020). SET OF SEMANTIC TAGS FOR UZBEK LANGUAGE UNITS: CONSTANTS AND OPERATOR CLASSIFIER. *Theoretical & Applied Science*, (2), 177-179.
17. Bahodirovna, D. A. (2020). SEMANTIC TAG CATEGORY IN CORPUS LINGUISTICS: EXPERIENCE AND ANALYSIS. *Scientific reports of Bukhara State University*, 4(1), 152-160.
18. Bahodirovna, A. D., & Khamidjanovna, A. F. IDEOLOGICAL AND ARTISTIC ASPECTS OF SAHBO LYRICAL HERITAGE. *Zbiór artykułów naukowych recenzowanych.*, 235.

19. Sharipova, M., & Azimova, N. (2025). ERTAKLARNING JANRIY BELGILARI VA MOTIVLAR TIZIMI. *Modern Science and Research*, 4(4), 1149-1158.
20. Sharipova, M., & Bakhshulloyeva, S. (2025). THE PLACE OF THE WORK OF ABDULLA ARIPOV IN THE DEVELOPMENT OF UZBEKISTAN LITERATURE. *Modern Science and Research*, 4(1), 388-395.
21. Sharipova, M. B. (2021). XALQ DOSTONLARIDA SOVCHILIK MAROSIMI BADIY IFODASI ("ALPOMISH" DOSTONI MISOLIDA). *Scientific progress*, 2(7), 1120-1124.
22. Baxshilloyevna, S. M. (2024). ARXAİK EPOSNING SUJET STRUKTURASIDA MOTIVLAR TAHLILI. *SAMARALI TA'LIM VA BARQAROR INNOVATSIYALAR JURNALI*, 2(4), 343-349.
23. Шарипова, М. Б., & Ньматуллоева, М. (2024, February). КОМПЛЕКСНАЯ КОНЦЕПЦИЯ РАЗВИТИЯ ЛИЧНОСТИ И ЕЕ НАУЧНО-ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ. In *INTERNATIONAL SCIENTIFIC AND PRACTICAL E-CONFERENCE" MODERN TENDENCIES OF DIGITAL EDUCATION AND WAYS OF IMPLEMENTING THEM IN THE EDUCATIONAL PROCESS"*—Brno, Czech (Vol. 1, pp. 18-25).
24. Sharipova, M. (2020). ХУДОЖЕСТВЕННАЯ ИНТЕРПРЕТАЦИЯ ОБРЯДОВ В ЭПОСЕ «АЛПОМИШ». *ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu. uz)*, 1(1).
25. Мирханова, Г. (2024). СИНОНИМ СЎЗЛАР ЎҚУВ ЛУҒАТИ. *Development of pedagogical technologies in modern sciences*, 3(1), 76-80.